

Кицак Г.В.

(Житомир, Україна)

ТЕКСТ ЯК ОБ'ЄКТ ЛІНГВІСТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті розглядається питання визначення тексту, підходів до вивчення феномену тексту, фактори, що впливають на проблему дефініції тексту; позначення його основних ознак та рис, категорій, функцій та методи, що використовуються при дослідженні феномену тексту. В роботі аналізуються та синтезуються результати лінгвістичних наукових досліджень вітчизняних та зарубіжних мовознавців.

Ключові слова: *текст, феномен, мовленнєвий продукт, надфразова єдність, текстова категорія, функції тексту.*

Статья рассматривает вопрос определения текста, подходы к изучению феномена текста, факторы, которые влияют на проблему дефиниции текста; обозначения его главных признаков и характеристик, категорий, функций и методы, которые используются при исследовании феномена текста. В работе анализируются и синтезируются результаты лингвистических научных исследований отечественных и зарубежных ученых.

Ключевые слова: *текст, феномен, речевой продукт, сверхфразовое единство, текстовая категория, функции текста.*

The article deals with the question of the text definition, the approaches to study of the text phenomenon; the factors which influence on the problem of the text definition, marking its major traits and features, categories, functions and methods are used in the studying of the text phenomenon. The results of scientific research of the foreign and domestic scientists are in the article analyzed and synthesized.

Key words: *text, phenomenon, speech product, super-phrasal unity, text category, text functions.*

Текст належить до найбільш очевидних реальностей мови, тому способи його інтуїтивного виділення закріплені у свідомості сучасної людини так само,

як способи відмежування та виокремлення слова, і базуються ці способи на концепції про те, що будь-яке завершене вербальне повідомлення може ідентифікуватися як текст і той або інший формальний спосіб врешті визначає саму завершеність тексту. Одночасно існує багато різних мовленнєвих творів, які називаються текстом, і не випадково лексикографи позначають текстом будь-яке записане мовлення і наводять як приклади документи, листи, літературні твори і т.д. Труднощі при визначенні дефініцій тексту абсолютно зрозумілі: зведення всієї множинності текстів до єдиної системи так само складне, як визначення усіх необхідних ознак, які були б обов'язковими для визнання тексту як такої мовної одиниці, що утворює категорію класичного типу.

У сучасній лінгвістиці широко використовується термін «текст», проте досі не існує єдиного визначення даного поняття. Багатосторонні підходи до вивчення, аналізу, інтерпретації тексту, що існують у сучасній лінгвістиці, по-перше, не можуть дати однозначної відповіді на питання, що таке текст, по-друге, трактують текст з різних позицій. Систематизуючи відомі визначення тексту, знаходимо можливим запропонувати свій шлях до його інтерпретації. Підвищення в суспільстві, зокрема в практиці успішної комунікації, інтересу до тексту та текстових категорій, а також необхідність дослідження лексико-граматичних характеристик лінгвістичної структури тексту зумовлюють **актуальність** цієї статті.

Предметом дослідження є визначення тексту, підходів до його вивчення та позначення його основних ознак та рис.

Тексти виникають в результаті мовної взаємодії, і адекватне розуміння сутності тексту можливе лише при врахуванні динамічних процесів мовного спілкування, що розгортаються у часі і призводять до виникнення тексту. Однак існує тривала традиція вивчення текстів, особливо письмових, як статичних об'єктів, що існують незалежно від обставин їх виникнення.

Визначення тексту пов'язане з питанням його рівневої системно-мовної природи, з виробленням критеріїв установа рівнів мовної системи. Термін

«текст» номінується лінгвістикою тексту, теорією тексту, синтаксисом тексту, граматиною або семантикою тексту. Становлення теорії тексту формує ряд проблем, без вирішення яких дана дослідницька область не може сформуватися як самостійна дисципліна. Зокрема це стосується питання визначення лінгвістичного статусу тексту, яке досі лишається дискусійним. Невизначеність тексту як лінгвістичного об'єкту відображається в його дефініціях.

Тексти є предметом дослідження не тільки лінгвістики, а й інших дисциплін: літературознавства, семіотики, психології, історії, етнографії, текстології тощо. У межах названих дисциплін текст сприймається:

- семіотично як вербальна знакова система (Р. Якобсон, Ю.М. Лотман, Б.Я. Успенський);
- дискурсивно в характеристиках міждисциплінарних областей знань (Е. Бенвеніст, Дейк ван Т.-А., ранній Р. Барт);
- лінгвістично в системі функціональних значимостей одиниць мови (В.В. Виноградов, Г.О. Винокур, В.П. Григор'єв, Г.Я. Солганик, Л.А. Новіков, Н.А. Кожевніков);
- прагматично, залежно від мовленнєвих ситуацій (Дж. Остін, Дж. Серль, М.М. Бахтін, Н.Д. Артюнова);
- когнітивно як пов'язана сукупність концептів та ідей, що належать до певних сфер мовного використання (Ж. Делез, Ю. Крістева, Р. Барт);
- нарратологічно в рамках теорії повідомлення як активної діалогічної взаємодії письменника і читача (В. Пропп, В. Шкловський, Б. Ейхенбаум, М. Бахтін, П. Лаббок, Н. Фрідманн, Е. Лайбфрід, В. Фрюгер) ;
- психолінгвістично як динамічна система мовоутворення і його сприйняття (Л.С. Виготський, А.Р. Лурія, Н.І. Жинкін, Т.М. Дрідзе, А.А. Леонтьєв);
- психофізіологічно як багатомірний феномен, що реалізує психологію автора в певній літературній формі мовними засобами (О.І. Діброва, Н.О. Семенова, С.І. Філіппова) [1: 22-23].

Текст розглядається як одиниця мови, що організована структурно (план вираження) та семантично (план змісту). На даному етапі розвитку

лінгвістичної науки інтерпретація тексту як самостійної мовної одиниці не знайшла широкої підтримки, хоча активно ведуться пошуки категоріальних характеристик тексту.

Проблема дефініції тексту пов'язана з відсутністю єдиного тлумачення феномена тексту, яка пояснюється, *по-перше*, абсолютизацією структурної організації тексту та граматичних засобів зв'язності, *по-друге*, формально-структурною, жанровою, стилістичною різноплановістю тексту і специфікою способу його репрезентації, *по-третє*, специфікою підходів до вивчення тексту, *по-четверте*, канонізацією тексту як складника комунікативного процесу, посередника, засобу, процесу й мети комунікації, *по-п'яте*, абсолютизацією певної категорії або кількох категорій тексту при його тлумаченні [2: 600-601].

Слід розрізняти вузьке і широке трактування тексту. В широкому сенсі з позицій семіотики текст трактується як осмислена послідовність будь-яких знаків. Текст – це сплетіння, поєднання певних мовних структур, мовний виклад теми або ідеї, мовний твір необмеженої довжини. Текст осмислюється як комунікативний процес і розглядається як комунікативна одиниця та визначається як мовленнєве явище (під впливом насамперед теорії мовленнєвої діяльності), діяльнісний акт в ланцюгові інших діяльнісних актів [3: 46]. У вузькому сенсі текст визначається, по-перше, як мовленнєвий продукт, відображений на письмі (Д.Е. Розенталь, М.І Теленкова); по-друге, як надфразова єдність (складне синтаксичне ціле) (в шкільних підручниках і в граматиці тексту) [4: 105], текст розглядається як відносно автономна мовна (формально, знакова) сутність [3: 46], тобто текст включається в перелік синтаксичних одиниць поряд зі словосполученням, реченням, складним синтаксичним цілим (під впливом синтаксичних теорій). Ця принципова розбіжність в підходах до аналізу і визначає розбіжність у результатах дослідження. І хоча підстави оцінки тексту тут багато в чому електичні, вони можуть бути використані при подальшому вивченні лінгвістики тексту.

Розглядаючи текст в комплексі його знакової природи вслід за П. Хартманном, можна стверджувати, що як мовний знак він існує на трьох відповідних рівнях: відношення знак-знак, знак-інтерпрет, знак-об'єкт. Це означає, що синтаксис тексту, прагматика та семіотика тексту є рівнями семантики або інтегративної лінгвістики тексту.

З погляду прагматики текст є інструментом мовної комунікації відправника і адресата. Під прагматикою тексту розуміють аспект функціонування мовних одиниць, вибір яких визначається інтенцією відправника, який враховує умови акту комунікації та прийняті у певному функціональному стилі норми мовленнєвого вживання [5: 42].

Услід за Н.С. Болотновою ми трактуємо текст як комунікативно орієнтований, концептуально обумовлений продукт реалізації мовної системи в рамках певної сфери спілкування, що має інформативно-сміслову та прагматичну сутність [4: 132]. В запропонованому вираженні важливо, що текст – це мовленнєвий твір, а не мовна одиниця вищого рівня, який завжди має гіперконцепт, стилістичне забарвлення, що відображає певну сферу спілкування, завжди орієнтований на адресата, несе інформацію, має ефект впливу.

У зв'язку з великою кількістю визначень тексту по-різному інтерпретуються його ознаки. До числа основних дослідники (І.Р. Гальперін, Г.В. Колшанський, Ю.А. Сорокін, С.Г. Ільєнко) включають цільність (цілісність), зв'язність, сміслову завершеність, окремість, прагматичність. У свою чергу І.Р. Гальперін накладає жорстокі рамки на те, що вважається текстом: він мусить носити мовленнєвотвірний характер та бути зафіксованим у письмовому документі. Проте важко погодитися з тим, що текст неодмінно мусить бути зафіксованим у письмовому документі. Без сумніву, текст у культурній і науковій спадщині суспільства, в його суспільній пам'яті справді складає фонд текстів в результаті їх фільтрації. Є.В. Сидоров зробив спробу систематизувати основні ознаки тексту. Поряд з комунікативністю він виокремлює такі системні ознаки тексту, як інформативність, інтегративність,

структурність, регулятивність, з якими співвідносяться інші якості тексту, такі як зв'язність, цілісність, членованість. [4: 157].

Комунікативна функція характерна саме для тексту, для інших мовних одиниць вона може бути лише опосередкованою, тобто в інших мовних одиницях ця функція наявна лише за умови, що вони входять в структурно-семантичну організацію тексту. Виступаючи як засіб комунікації, текст набуває якісно нові характеристики, соціальну ті індивідуальну визначеність.

Отже, текст як мовна одиниця має двояку природу: з одного боку, він модулюється на основі правил, які мова-код встановлює для цієї одиниці (мовний аспект), з іншого, визначається комунікативними потребами, які виникають в адресата і адресанта мовлення в процесі комунікативного акту (мовленнєвий аспект).

Питання про ознаки тексту лишається дискусійним, хоча очевидно, що більшість дослідників одностайні, виділяючи такі ознаки, як зв'язність і цілісність. Перелік якостей тексту лишається відкритим, оскільки текст відноситься до не досить вивчених багатопланових феноменів, що допускають різні підходи до інтерпретації.

Одним із важливих питань є інваріантна ознака і текстова категорія, що відображають суттєві закономірності текстом і актуалізованих текстів. Деякі вчені не диференціюють текстові ознаки та текстові категорії. Інші під текстовими категоріями розуміють такі глобальні семантико-поняттійні категорії, як сутність, кількість, якість, місце, час, становище, стан, дія, страждання, що можуть відображати внутрішню суттєвість тексту, включаючи учасників комунікативного акту: події, часу, простору. Текстові категорії визначаються нами як специфічні ознаки мовленнєвого цілого, що відрізняє текст від інших мовних явищ. І. Р. Гальперін виділяє 10 категорій тексту: інформативність, когезію (зчеплення), континуум (логічну послідовність, що базується на темпоральному та/чи просторовому взаємозв'язку окремих повідомлень), членованість, автосемантию відрізків тексту (відносну самотійність), ретроспекцію (віднесеність до попередньої змістовно-

фактуальної інформації), перспекцію (віднесеність до подальшої змістовно-фактуальної інформації), модальність, інтеграцію, завершеність. Проблема кількості текстових категорій пов'язана з їхньою ієрархією як підпорядкованістю одних категорій іншим, більш значимим. Крім того, складність полягає в тому, що всі ознаки тексту інтегровані, саме тому важким є відокремлення одних від інших. Чимало ознак тексту, названих категоріями, мають природу явища, а не інваріантної ознаки. З огляду на єдність функціональної природи тексту ми виділяємо вслід за О.О. Селівановою наступні текстово-дискурсивні категорії: категорії цілісності, дискретності, інформативності (з підкатегоріями фактуальності, концептуальності, підтексту, аксіологічності, емотивності), зв'язності, континууму (з категоріями прогресії, стагнації, часу та простору), референційності, антропоцентричності (адресантності, адресатності), інтерактивності (з підкатегоріями інтенційності, стратегічності, інтерпретанти, ефективності) й інтерсеміотичності (зокрема й інтертекстуальності) [6: 720]. Як типологічні ознаки тексту розглядає текстові категорії Т. В. Матвєєва, виділяючи такі: тематичну визначеність, тональність, оцінність, темпоральність, локальність. А.І Горшков відносить до ознак тексту вираженість, відмеженість, зв'язність, цілісність, впорядкованість чи структурність. У художніх текстах виділяється інтертекстуальність, під якою розуміється виражений за допомогою різноманітних прийомів зв'язок з іншими творами [7: 202-203]. Проте проблема визначення ознак тексту до сьогодні залишається дискусійною, а їх перелік відкритим.

При визначенні функцій тексту ми беремо до уваги такі екстратекстові фактори, як адресат, ситуація, відношення між партнерами по комунікації, загальний фонд знань співбесідників. Разом з тим розгляд речень в аспекті їх функціонування сприяє виявленню особливостей функціонування тексту як цілого мовленнєвого вираження [8: 150]. Класифікуючи функції тексту, Карл Брінкер, звертаючись до класифікації Дж. Серля, виділяє такі основні функції тексту: інформативну, апелятивну, так звану відповідальну, контактну, декларативну [8: 155-156].

При дослідженні феномену тексту використовуються контекстуально-інтерпретаційний метод (сукупність процедур, спрямовану на встановлення статусу тексту відносно інших текстів, його значимість в соціокультурному контексті), методика діалогічної інтерпретації тексту, наративний аналіз, метод когнітивного картування, метод атрибуції тексту [9: 531-541].

Проведений огляд основних положень лінгвістики тексту в контексті сучасного мовознавства показав їх суттєву еkleктичність, що може бути пояснено процесом становлення даної галузі лінгвістики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богуславская В.В. Моделирование текста: лингвосоциокультурная концепция. Анализ журналистских текстов. - Изд. 2-е. – М.: Издательство ЛКИ, 2008. – 280с.
2. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрямки та проблеми: Підручник. – Полтава: Довкілля-К, 2008. – 712с.
3. Свойкин К.Б. Диалогика научного текста: курс лекций / К.Б. Свойкин. – Саранск: Изд-во Мордовского университета, 2006. – 148с.
4. Болотнова Н.С. Филологический анализ текста: учеб. пособие. – М.: Флинта: Наука, 2007. – 520с.
5. Бекетова О.В. Лінгвістична структура тексту / О.В. Бекетова // *Studia Linguistika*: Збірник наукових праць. – 2009. – Випуск 2. – с.40-45.
6. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія. – Полтава: Довкілля-К, 2010. – 844с.
7. Горшков А.И. Русская словесность: От слова к словесности: Учебное пособие для учащихся 10-11классов общеобразовательных учреждений. – М.: Просвещение, 1996. с.
8. Филиппов К.А. Лингвистика текста: Курс лекций. - 2-е изд., испр. и доп. – СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2007. – 331с.
9. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика. Термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.